

„Sizyfa si treba predstavovať ako šťastného“. Takto uzatvára svoju esej o absurdnom človeku – človeku schopnom žiť bez zmyslu – A. Camus ([1], 91). Sizyfova práca – opakovaný pokus vytlačiť obrovský balvan na vrchol kopca, pričom balvan sa pred vrcholom skotúľa nadol, takže činnosť je bezvýsledná a treba ju začínať vždy znova a znova – sa stala symbolom márneho, nezmyselného úsilia vôbec (prácou sizyfovskou). Takýto osud sa považoval, nielen v starovekom Grécku, vari za najhorší trest, aký mohol smrteľník od bohov dostať. V celých dejinách ľudstva nachádzame svedectvá o tom, že nezmyselná činnosť či nezmyselný život sa považovali za utrpenie skoro neznesiteľné a za dobrý dôvod pesimizmu, ba niekedy aj pre samovražedné konanie. Tak v staroegyptskom *Konci muža sklamaného životom* sa človeku, ktorému v dôsledku úderov osudu nezostáva nič z jeho snažení, „smrť javí ... ako zdravie chorému, ktorý vychádza von po ťažkej chorobe. ... Je to vari zlé, keď život je dočasný a stráca sa tak, ako sa rúbu stromy?“ – ospravedlňujúco sa pýta dotýčny v rozhovore so svojou dušou ([2], 73, 96). Najzrelšie a vo svojej všecobecnosti až filozofické vyjadrenie hlbinného smútku nám však zrejme zanechal autor starozákonnej knihy *Kazateľ*, ktorú celú môžeme považovať za zbierku variácií na tému „Všetko je márnosť a honba po vetre“.

„I pozrel som sa na všetky diela, čo vykonal ruky moje, i na všetku námahu, ktorou som sa namáhal, a hľa, všetko je márnosť a lapanie vetra a nič ti neostane pod slnkom“ ([3], 48). Podobne – „Lebo pamiatka na múdrego rovnako ako na hlupáka neostane naveky; v toku nastávajúcich dní sa zabudne na všetko a múdry umrie tak ako blázon“... a „... ja som spoznal, že údel jedinca je údelom všetkých“... „Lebo ľudský údel je ten istý ako údel dobytky, rovnaký je osud oných i tých, ako umiera ten, tak umiera aj onen... K jedinému miestu všetko smeruje, všetko vzišlo z prachu a k prachu zas všetko sa vracia“ ([3], 49, 48, 54-55). Už starozákonní proroci však našli spôsob, ako uniknúť ničotnosti. Keďže márne, zbavené zmyslu, je všetko to, čo sa nezachováva a netrvá, je teda konečné a dočasné, zachrániť ho môže iba jeho opak – trvalé, stále, večné. Spasenie sa deje prostredníctvom monoteizmu a eschatológie. Posledná spočíva v zhodnotení osebe nehodnotných udalostí prostredníctvom posledného súdu večného (boha). „Eschaton“ – to však nie je len to v časovom poradí (na konci sveta) posledné, ale predovšetkým to, čo je posledné, definitívne, svojím významom raz navždy platné – hodnotné. Tak je zažchnaná aj demotivujúca a absurditu uzákoňujúca cyklickosť časového a prúdenie udalostí získava vektor a zmysel. Pociť efemérnosti totiž bráni konaniu ako v praxeologickom, tak aj v morálnom zmysle. Preto aj moderný autor (de Chardin) píše: „Ak mi niekto dokáže, že nezostáva nič z toho, čo som vykonal ..., úplne ma zbaví pohnútok k činnosti ... a nepohnem ani prstom, aby som sa stal lepším“ ([4], 21). Takto je predstava boha ako absolútnej hodnoty hraničným vyjadrením našej túžby po zmysle.

Camusovi však žiadna z dvoch naznačených alternatív riešenia prítomnosti či absencie zmyslu v živote (samovražda ani náboženská viera) nevyhovuje. Otázka „Byť, či nebyť?“ je podľa neho ústredná pre súčasného človeka, ale jej riešenie v prospech „nebyť“ považuje za slabošský únik pred absurdnosťou života. Rovnako aj akúkoľvek (hlavne náboženskú) vieru v zmysel. Je to filozofická samovražda – človek sa vzdáva seba samého, bdelosti svojho vedo-

mia, pretože si ho zastiera ilúziami a utieka sa k niečomu mimo seba. Camus navrhuje „tretiu cestu“. Život vôbec nemusí mať zmysel, ba naopak, zdá sa, „že ho lepšie prežijeme, ak nebude mať nijaký zmysel ... Žiť znamená absurdno“ ([1], 41). O čo tu ide?

Najprv niekoľko nepriamych úvah o zmysle. Čo znamená výraz „mať zmysel“, ak ho uchopíme vo všeobecnosti, a teda do istej miery nepresne? Zdá sa, že skoro všetko okolo nás môže mať či nemať zmysel (význam): slová, predstavy i myšlienky, veci, činnosti, samotný život, ale aj svet ako celok a pod. Čokoľvek z toho má zmysel vtedy, ak odkazuje na niečo mimo seba, na niečo iné, ako je ono samo. Slovo (či s istou približnosťou znak) má zmysel, ak si na jeho základe vieme niečo predstaviť či pomyslieť alebo ukázať na veci, ktoré označuje. (Naša úvaha nie je úzko semiotická, preto sú pre nás detailnejšie dištinkcie medzi „zmyslom“ a „významom“ či „zmyslom“ a „detonátom“ nepodstatné.) Samotná semiotika ráta s daným odkazovaním, preto je pre Saussura znak jednotou označujúceho a označovaného ([5], 95 a n.) a pre Peirca dokonca niečo komplexnejšie – „niečo, čo pre niekoho niečo zastupuje z nejakého hľadiska“ ([6], 17). Slová, ktoré neodkazujú na mentálne javy alebo na veci, sú nezmyselné, absurdné. Napríklad slová „sochoškrt“ či „kalcisumpa“ v slovenčine (a nielen v nej).

Pritom je zaujímavé, že to platí iba pre ich prvoplánové použitie. Akonáhle sa napríklad text, zložený z týchto slov (osebe nezmyselných), štylizuje do básne a tak sa aj prekladá pre čitateľa, prvotná absurdita sa rámcuje zmyslom (pravda, už iného charakteru). Taká je napríklad známa Morgensternova báseň *Veľká lalulá* (uvádzame iba poslednú slohu):

Sochoškrt sic kalcisumpa
senmemysagart (:)
Biboň sod: Quocitem Vumpa
Kleso Klaso Klart (!)
Lalu lulu lulu lulu la! ([7], 22).

Predstava a myšlienka sú zmysluplné, ak sú uskutočniteľné (resp. ak odkazujú na podmienky svojho uskutočnenia). Absurdné sú tie, ktoré sa (napr. principiálne) nedajú uskutočniť. Napríklad myšlienka „okrúhleho štvorca“.

Nejaká vec, presnejšie, zámerný ľudský produkt, artefakt, má zmysel, ak plní funkciu, ak „je na niečo“ – ako prostriedok vopred zamýšľaného účelu. Plody ľudskej civilizácie sú toho príkladom. Vec, ktorá je konštruovaná tak, že neplní účel, pre ktorý bola vlastne vytvorená, nemá zmysel. Napríklad perforovaný črpák. Alebo jeden z „vynálezov“ patafyzikov – obraz, na ktorom nie je nič namalované (prázdne zarámované plátno). No akonáhle sa takýto obraz vystaví v galérii s textom: „Neznámy autor. Prechod Židov cez Červené more (súkromná zbierka)“, navyše s vysvetlivkou: „Červené more je v odlive, Židia už prešli, Egyptania ešte len prídu“ – získava to zmysel, dokonca humorný ([8], 102).

Nejaká činnosť má (v čase, keď ju vykonávame) zmysel, ak predpokladáme či očakávame, že speje k chcenému výsledku. A retrospektívne – činnosť mala zmysel, ak takéto očakávanie aj splnila. Nezmyselná činnosť je taká, ktorá nás bez spomínaného výsledku vracia na svoj začiatok, lebo sa nič neudialo. O príklady zo života by nebola núdza. V oblasti umenia to uvedomelo stelesňuje absurdné divadlo, ktoré je preto situačné, a nie dejové, resp. jeho princípom je „dej“ v kruhu [9].

Podobne je to aj so zmyslom života. S tým rozdielom, že sa tu predpokladá istá hierarchia činností (ale aj trpností, čo túto problematiku značne komplikuje) a primerane k tomu aj očakávaných či realizovaných cieľov a výsledkov. Dobré sú v tejto súvislosti známe úvahy i praktická činnosť V. Frankla, ktorý hovorí dokonca o „vôli k zmyslu“, ale aj o „existenciálnom vákuu“ a „existenciálnej frustrácii“ a o patologických javoch s tým spojených [10].

V spomínaných podobách toho, čo má zmysel, sa opakuje niekoľko základných motívov, ktoré zhrniem. Vo všeobecnosti niečo (slovo, vec, atď.) má zmysel, ak nejakým spôsobom odkazuje na niečo mimo a za seba: na to, k čomu vedie, speje, v čom pokračuje. Sebapresahovanie, transcendovanie, je preto prvým znakom niečoho zmysluplného. Druhým je skutočnosť, že tu obyčajne fakticky prítomné odkazuje na neprítomné (často budúce), a navyše, to neprítomné dáva dostatočný dôvod prvému, aby vôbec nastalo a existovalo. Zmysel špecifickým spôsobom umožňuje existujúce a sankcionujúce ho. (Zároveň netreba zabúdať, že je vždy zmyslom niečoho.) Ako chcená hodnota zhodnocuje aj fakticitu a tá je potom „hodná robenia“ a má odtieň platného, nielen náhodného. Mať zmysel znamená mať hodnotu – existovať nielen „de facto“, ale aj „de iure“. Isté zjednotenie faktického a hodnoty je nutnou podmienkou jestvovania faktického alebo aspoň jeho „neničotností“. Napr. poteciálny samovrah žije vo fakticite, chýba mu však dôvod k jej predlžovaniu – dôvod žiť, ktorý je obyčajne prítomný iba „virtuálne“, v očakávaní. On však už od života nečaká nič.

Camusova „tretia cesta“ v riešení danej problematiky vychádza z axiómy prvotnej absurdity života, ktorá je spôsobená večnou roztržkou medzi svetom a človekom. (Nasledujúce riadky sú parafrázou jeho názorov v [1]). Táto roztržka vyplýva z ľudskej túžby po jednote (porozumení, dôvere, zmysle) s niečím mimo seba a z neschopnosti sveta túto túžbu uspokojiť. Kameňom úrazu pre naplnenie našej potreby zmyslu je skutočnosť smrti; a iba tá je istá. Ona podstatným spôsobom rámcuje fakty našej skúsenosti a upiera im principiálne zmysel. Camus s neúprosnou logikou dokazuje, že život ako celok nemôže mať zmysel, lebo nemôže odkazovať, transcendovať (a to je prvý predpoklad zmysluplného) za smrť. My však nikdy nevieme, kedy je celok nášho života uzavretý (možno v každej nasledujúcej chvíli). Preto život nemá zmysel v žiadnom bode svojej časovej línie. Život je treba žiť tak, ako ho žije odsúdenec na smrť, ktorý nikdy nevie, kedy ho vyvedú z cely – vždy celý obrátený tvárou k smrti a nahý voči absurdnu. Nezakrývať si tento výhľad iluzórnym závojom zmyslu a nádeje – tým večným „zajtra“, pre ktoré sa oddá žiť dnes (čakaním na Godota). Smrť je koniec všetkých zajtrajškov. Ak človek nemôže dosiahnuť jednotu a zmysel, nech ich vedome nechce dosiahnuť, nech s nimi neráta. To, čo prežívame tu a teraz, nemá pokračovanie, na nič neodkazuje, nemá význam. Nebolo a ani nebude, je absolútne diskrétné, a práve preto ho treba naplno žiť – teraz. Iba ono je pozitívne dané, ale bez hodnoty. Všetko je rovnako dôležité, a zároveň nedôležité; na všetkom záleží, a nezáleží na ničom. Treba sa cítiť voči svetu dostatočne cudzí, aby sme mohli byť slobodní. Preto môže byť v takomto svete Sisyfos (a teda absurdný človek – milovník, herec, dobyvateľ a tvorca so svojou vzburou, slobodou a vášňou) vôbec šťastný i napriek tomu, že jeho činnosť nemá zmysel. Pritakávajúc všetkému, lebo „Všetko je dobré tak“ ([1], 91).

Camusov pohľad určite odhaľuje reálne dimenzie života, preto stojí za pozornosť a treba z neho vyvodit' niektoré konzekvencie. Jeho „stoický hedonizmus“ môže byť príťažlivý zrejme nielen pre človeka v situácii bezprostredného ohrozenia smrťou či neznesiteľného utrpenia. Na tomto mieste by sme sa však chceli vyjadriť iba k autorovej neskrývanej ambícii považovať

„diskurz absurdity“ za nadriadený „diskurz zmyslu“ či za jeho prekonanie. Camus sa vo svojej argumentácii snaží vychádzať výlučne z pozitívnych daností ľudskej skúsenosti, vedomia. Za také považuje skúsenostné obsahy všetkých diskretných chvíľ („tu a teraz“) a smrť ako istotu všetkých istôt. Neisté a nejasné je všetko ne-prítomné, hlavne budúce, na čom spočíva zmysel a nádej. To je večné zajtra „ne-pozitív“. Domnievame sa však, že pre skúsenostné vedomie jednotlivca je aj smrť prítomná len nepriamo, práve svojou neprítomnosťou. V súlade (či v kplementarite?) s Epikurovým konštatovaním, že „smrť sa nás netýka, pretože keď sme tu my, nie je tu ešte smrť, a keď je tu smrť, nie sme tu už my“ ([11], 57) berie na seba podobu očakávania – strachu a úzkosti, teda „nepozitívity“. Aj smrť je takto – podobne ako nádej a zmysel (nech to znie akokoľvek paradoxne) – odsúdená na večné zajtra. „Diskurz absurdity“ a „diskurz zmyslu“ treba preto zo spomínaného hľadiska považovať minimálne za rovnocenné. Zároveň možno i potreba chápať prvý ako určitú výzvu druhému v zmysle jeho prehlbenia a zdokonalenia.

LITERATÚRA

- [1] CAMUS, A.: Mýtus o Sifyfovi. Pád. Caligula. Bratislava. Slovenský spisovateľ 1993.
- [2] Koniec muža sklamaného životom. In: Lexa, F.: Náboženská literatúra staroegyptská I. Kladno 1920.
- [3] Pieseň piesní. Kazateľ. Bratislava. Tatran 1989.
- [4] de CHARDIN, P. T.: Mój vesmír. In: Revue svetovej literatúry 1968, č. 5.
- [5] de SAUSSURE, F.: Kurs obecné lingvistiky. Praha, Odeon 1989.
- [6] PEIRCE, Ch. S.: Grammatica speculativa. In: Lingvistické články I. Semiotika sv.I. Praha. SPN 1972.
- [7] MORGENSTERN, Ch.: Bim. Bam. Bum. Praha, Československý spisovatel 1971.
- [8] MARENČÍN, A.: Patafyzické subsidie. In: Revue svetovej literatúry 1968, č. 1.
- [9] ESSLIN, M.: Podstata, tradice a smysl absurdního divadla. Praha, SPN 1966.
- [10] FRANKL, V. E.: Vůle ke smyslu. Brno, Cesta 1994.
- [11] EPIKUIROS: O šťastnom živote. Bratislava, Pravda 1989.

Mgr. Marián Palenčár, CSc.
Ústav humanistiky Jeséniovej Lekárskej fakulty UK
Sklabínská ul. 26
036 45 Martin
SR